

Horák Jozef

Autorka textu: Marta Balážová

Charakteristika jednou vetou:

Slovenský spisovateľ, ktorého rozsiahlu tvorbu pre dospelých i pre mládež výrazne ovplyvnil záujem o minulosť rodného kraja - okolia Banskej Štiavnice a priblížil ju v zbierkach autorských povestí, lyrizujúcich noviel a románov; táto časť jeho diela je umelecky najcennejšia.

Životopisné údaje:

Jozef Horák sa narodil 30. januára 1907 v obci Štefultov, ktorá je dnes súčasťou Banskej Štiavnice. Jeho detstvo bolo poznamenané tragickými udalosťami - ako sedemročnému mu v prvej svetovej vojne zahynul otec, keď mal šesťnásť rokov, zomrela mu aj matka. Napriek tomu zmaturoval na gymnáziu v Banskej Štiavnici a absolvoval aj učiteľský ústav. V rokoch 1927 - 1946 pôsobil ako učiteľ v Teplej, potom sa stal referentom Matice slovenskej v Martine, bol tiež redaktorom detského časopisu Slniečko a edícií Knižnica Slniečka, Kvety a Most. V roku 1948 sa vrátil k učiteľskému povolaniu, päť rokov bol riaditeľom školy vo Svätom Antone a až do roku 1967 učil v Banskej Štiavnici. V literárnej tvorbe používal aj pseudonymy: Ivan Mráz, Ján Adam, Jožo H. Tepliansky. Jozef Horák zomrel 11. júna 1974 v Prešove.

Diela:

Horák bol veľmi tvorivým autorom, napísal 40 kníh beletrie, väčšina z nich je tematicky orientovaná na históriu Banskej Štiavnice a jej okolia. Priblížil ju v zbierkach autorských povestí, z ktorých prvá - **Sitniansky vatrár** vyšla v roku 1937. Nasledovali: **Zvonárík od svätého Iľju**, v ktorej spracoval príbeh slepého chlapca z čias tatárskeho vpádu na Slovensko a **Sitnianska biela skala**. Témou tejto knihy bola stredoveká povesť o hrade, do ktorého chceli zamurovať nevinné dievča. Protagonistami oboch povestí sú deti - siroty, čo je jedným z typických znakov autorovej povestovej tvorby. Aj v knihách **Hudcov vrch** a **Sebechlebskí hudci** sa inšpiroval regionálnymi povestami. Dejinám bansko-štiavnického kraja venoval tiež trojzväzkový román **Zlaté mesto** a jeho voľné pokračovanie **Smrť kráča k zlatému mestu**. Na pozadí historických reálií v ňom zobrazil vzostup a pád jedného z podnikateľských banskoštiavnických rodov. Tieto romány spolu vytvárajú historickú fresku zo 16. a 17. storočia na pozadí tragických ľubostných príbehov. S minulosťou stredoslovenských banských miest úzko súvisel i životopisný román **Horou pieseň šumí** z roku 1956 a jeho prepracovaná verzia **Volanie lesa** z roku 1977 o priekopníkovi lesného hospodárstva J. Dekretovi - Matejovci, ale najmä beletrizovaná biografická svetoznáma banského konštruktéra Mateja Kornela Hella a jeho syna Jozefa Hella **Strieborné hlbiny**. Svoje historické prózy zavŕšil Jozef Horák románom z povstania v rokoch 1848 - 1849 **Leteli sokoli nad Javorinou**. V literárnej tvorbe pokračoval dielami zo súčasnosti rodného horského a baníckeho kraja - zbierkami lyrizujúcich noviel **Biele ruky** (1940) a **Zahmlený návrat** (1946). V oboch knihách opísal tvrdý život ľudí z horských osád, sedliakov, baníkov, pytlakov a zbojníkov. Lyrizmus dominoval aj v jeho románe zo Slovenského národného povstania **Hory mlčia** (1947). Po roku 1948 sa ešte viac priklonil k témam zo súčasnosti, vo viacerých prozaických prácach pre deti i pre dospelých sa usiloval o zobrazenie života socialistickej spoločnosti a chýba im umelecká presvedčivosť. Jeho zjednodušený pohľad na realitu sa odrazil v zbierkach noviel i v románoch - **Sto kociek cukru**, **Pionierske srdce**, **A kto je viac**, **Na baňu klopajú**, **Červená šatka**, **biely mak** a ďalších. Napísal tiež filmový scenár **Hviezdy nad šachtami** a divadelnú hru na historický námät **Súľovský sokoliar**. Knihou **Sedemtonový Tóno a Žuvačková panenka** - v ôsmich autorských rozprávkach využil kompozičné postupy folklórnej rozprávky. Prostredníctvom deťom blízkej poetiky v nich Jozef Horák uviedol autobiografické detské motívy.

Podrobnejšie o dielach:

Táliky - román bol časopisecky publikovaný v roku 1936, knižne 1943. V kukučínovských farbách a tónoch predstavil v ňom autor postavy špekulantských gazdovských rodín, ktoré sa usilovali sobášmi detí pospájať úzke políčka a rozmnožiť tak rodinné majetky. Román je ladený do značnej miery humorne, ale i tak v ňom zachytil tlak hmotných záujmov na tradičný duchovný život dedinských ľudí.

Oceľový tátoš a Na perutiach vtáka Ohniváka - týmito knihami sa počas vojnového slovenského štátu autor priklonil k požiadavkám doby - vtedy populárnemu patetickému vlastenectvu.

Hory mlčia - je povstalecký román - balada, ktorou autor pohotovo reagoval na roky vojny. Štylistickými i významovými postupmi lyrizovanej prózy zachytil archaický svet ľudí z lazov, konfrontovaných s nečakanou udalosťou fašistického vpádu a povstaleckého odboja. Hrdinami románu sú jednoduchí ľudia, ktorí sa po tragických zážitkoch postupne zapájajú do boja proti nacistom.

Sebechlebskí hudci - týmto historickým románom prejavil autor svoj vzťah k rodnému podsitnianskemu kraju, kniha vyšla po prvý raz v roku 1947. Je to román plný dobrodružstiev, má pútavý dej a výrazné postavy hrdinov. Príbeh sa odohráva v 16. storočí, v čase tureckých vpádov na Slovensko. Dedina Sebechleby neďaleko Banskej Štiavnice bola v minulosti známa ako rodisko slávnych ľudových muzikantov, ktorí chodili hrať aj do vzdialených dedín na svadby a zábavy. Známi boli nielen muzikálnosťou, ale aj múdrosťou, prefíkanosťou, dôvtipom i vtipkárstvom. Horákovi sebechlebskí hudci sa vyberú oslobodiť z rúk tureckého bašu dve zľapané ženy - pani Apolóniu a Katku. Jeden z hudcov - Peter má na to vážny dôvod, lebo Katku ľúbi. Kamarát Jakub mu ide na pomoc, chce odčiniť krivdu. A majú skúseného a spoľahlivého spoločníka, báťu Klima. Je to „všetkými masťami mazaný muzikant“ a práve jemu venuje spisovateľ v knihe najväčšiu pozornosť. Všimá si jeho dômyselnosť, schopnosť vždy vyviaznuť z nebezpečenstva a zdravý ľudový humor.

Pikulík - rozprávka, ktorú Horák vydal v roku 1949 a predtým vychádzala na pokračovanie v časopise Slniečko, je príkladom autorskej rozprávky, v ktorej Horák spracoval banícky povestový motív. Príbeh rozprávky o dobrodružných zážitkoch malého Pikulíka sa odohráva na stredovekom hrade, je to vtipná rozprávka, ktorej humor vyplýva najmä zo situačnej komiky.

Horou pieseň šumí - román o živote lesmajstra Jozefa Dekreta Matejovie z 19. storočia vyšiel v roku 1956 a Jozef Horák v ňom opísal celý život tejto osobnosti. Bol synom kráľovského lesného dozorca Jána Dekreta, od rodičov dostal nielen vzdelanie, ale najmä lásku k prírode, k stromom. Ako lesmajster navrhoval nové metódy v lesnom hospodárstve, zaviedol používanie píly, venoval sa zakladaniu nových lesných škôlok, neváhal potrestať aj baróna, keď jeho stádo dobytky zničilo mladé stromčeky, presadzoval šetrné zaobchádzanie s prírodou. Mal však veľa nepriateľov, najmä grófa Breslera, ktorému išlo len o veľa dreva na predaj a nemyslel na budúcnosť lesov. Dekret na napokon nedokázal ubrániť, musel odísť z funkcie a zomrel nešťastný.

Sedemtonový Tóno a Žuvačková panenka - v tejto pozoruhodnej zbierke ôsmich autorských rozprávok Horák tvorivo spojil niektoré štylisticko-kompozičné postupy ľudovej rozprávky s prvkami novodobej umelej rozprávky. Táto kniha patrí k literárnym vrcholom jeho tvorby pre deti. Tematicky v nej spájal motívy vlastného detstva a detstva súčasných detí.

Úryvky:

Sebechlebskí hudci - úryvok

Tak sa traja priatelia znova stretli za takých odlišných okolností a v takom nezvyklom prostredí. A tu sa práve ukázalo ich priateľstvo v pravom svetle. Keď sa konečne zvitáli, posadali si a dali sa do rozhovoru. - Čo sa s vami porobilo? - spýtal sa báťa Jakuba. - Slúžili sme v prístave u Gréka, u obchodníka. Odrazu len prišli bašovi ľudia a zobrali nás. Nik nepovedal prečo, kam, len nás doviedli sem a trčíme tu už tretí deň bez roboty. Báťa sa usmial: - To nad slnce jasnejšie dosvedča, že si bezo mňa nič nepočnete. Ak vás nechám i nakrátko osamote, už ste po krky v smole. Viete, čo sa chystá? - Čo? - zvolali obaja mládenci. - Baša vás chce dať prikúť k veslám na galeje. Chlapci zdreveneli a dlho nevedeli prísť k slovu. Hľadeli len na báťu, nevediac, či to pravdu hovorí alebo ich len straší, ako zvykol. - Veru tak. Lenže našťastie som tu ja. - Nerozumieme vám, báťa, - povedal Peter. - Ved' porozumiete, len počkajte. A rozpovedal im stručne všetko, čo sa tu stalo odvtedy, ako sa rozlúčili. - A čo teraz? - Ved' to. Čo teraz? - opakoval otázku báťa. - Sme vo väčšej galibe, v akej sme boli, lebo namiesto toho, aby sme mali tie nešťastnice, ešte aj nás zajali, - lamentoval Jakub. - Len nezabúdaj, že ja som voľný. A kým som voľný, nič nie je stratené...

Horou pieseň šumí - úryvok

Nemusel dlho čakať. Jedného dňa zavítal k nemu barón Langsfeld, referent pre lesy pri banskej komore v Štiavnici z lesmajstrovského úradu z Bystrice. Barón Langsfeld nebol oveľa starší od Dekreta, vysoký, suchý človek s malou kozou briadkou. Z každého pohybu bolo cítiť odmeranosť. V každom slove a posunku bolo badať, ako dáva znať, že je on úradníkom komorského úradu a Dekret len obyčajný lesný pojazdný, že Langsfeld je barón a Dekret vlastne sedliak, rubač, handelec. Najprv mu pisár podal list. - Prečítajte si, je to pre vás, - povedal Langsfeld a potom už nehľadel na Dekreta, ale si dlho a dôkladne odzeral biele, tenké prsty. Dekret rozostrel písmo a dal sa čítať. Hneď poznal Dušekov rukopis. Priam hltal riadky. Keď prichodil ku koncu, tvár sa mu vyjasnila. Prikazuje banskej komore, aby podporovala Dekreta i keď sa prvé pokusy nevydarili tak, ako sa očakávalo. Posiela niekoľko vrecák dobrého semena červeného smreka, smreka a jedle. Prikazuje prideliť ho Dekretovi a jemu zasa nakladá, aby viedol podobne presné záznamy o všetkom, ako pri posledných pokusoch. Súčasne nariaďuje komore, aby pamätala na Dekretov návrh a pripravovala sušiarne a luštiarne semena podľa jeho rady a aby sa pamätalo aj na vhodné uskladnenie...

Sitniansky vatrár - úryvok

Richtár, hodiac na seba odev, vyšiel otvoriť vráta. Maťo vošiel, vedúc za sebou koňa. - Čo je? Odkiaľ? - opytuje sa richtár. - Turci! - zvolal Maťo v dverách izby. Richtár zastal, nevediac, čo si má myslieť. Naokolo bolo ticho, celá dedina pokojne oddychovala. O Turkoch nebolo ani slychu. Vošiel do izby a zažal svetlo. Maťo sa zvalil na širokú lavicu. Ťažko oddychoval. Tvár mal zaliatu potom a bledú ako vosk. Ktosi mu podal vody a on ju hltavo vypil. - Turci idú. Vatrára vám zajali, - hovoril potom pokojnejšie. Richtár stál ako polenom ovalený. Len teraz pozornejšie pozrel na chlapca. - Nie si ty Obuchov? - opýtal sa odrazu, nakloniac sa nad Maťu. - Hej, v noci Turci odvliekli otca, každú chvíľu môžu tu byť. Richtár hneď dal zvonieť na poplach. V obci nastal zhon. Ospanlivé deti kričali, ženy zalamovali rukami. Chlapi sa zbehli k richtárovi. Niektorí utekali do lesa, odvádzajúc statok. Richtár, ktorý sa medzitým riadnejšie obliekol a pripravil, volal na chlapov: - Vatru zapáliť! Vatrár je odvečený! Niekoľko mladíkov sa rozbehlo do lesa. O chvíľu blčala i nad Kolpachami vysoká vatra a smelý richtár kolpašský rozkazoval: - Polovica chlapov zostane doma, ostatní idú za mnou zaťat' cesty! Mocní rubári z drieňovských hôr rušali s richtárom. Boli to chlapi ohorení ako uhoľ a silní ako duby. Zvrtali ťažkými sekerami ako pierkami. Strach šiel z nich už pri pohľade. Dobré ich Turci poznali a ešte lepšie poznali ich robotu. Zabíjali v ručnom boji jedným úderom jazdca na koni. Turci sa im vyhybali na míle...

Hudcov vrch - úryvok

Vidím, zapekačka trčí z dedovho vrecka. Ktovie, či má čo do nej... Vyberám cigarku, ale ded nezvykol na cigarky. No môj nožík pretvorí po chvíľočke cigaru na hrbočku tabaku. Vysypem ho do dedovho vaku. Ded sa potešil. Veselšie hovorí a pchá tabak do zapekačky. No nezapeká ju, ako kedysi za svojej mladosti, lebo mu už vytŕčam svoj zapaľovač, a o chvíľu ded pufká voňavý tabak a veselšie sa obzerá okolo. A tu, ani sám neviem ako, len nadhodím: - Ba, počúvajte ded Kašiar, prečo asi tento vršok zovú Hudcov? - Boh sám vie, - odtušil. Ani tento človek nevie, hútam sklamaný. Ale ded ma poteší: - Čosi som počul od svojho deda, - zahovoril, - ale to bolo veľmi dávno... - Už ste hádam aj zabudli, - narážam. - Čosi sa zabudlo, čosi ostalo, ale ktovie, či to pravda bolo, keď, ako hovorím, dávno to minulo... - A čo také? - vyzvedám sa. - To, že tu naozaj býval hudec... a znamenitý. - Tak? - Hej, môj ded neraz spomínal, ale to vraj stál ešte hore nad Plesom zámok, nie hŕba rumov, zarastených machom ako dnes. - Aha. Pravdaže, to dávno bolo... Jednako, povedzte, ded, čo pamätáte. Lahnem si takto a budem sa dívať do neba a vy rozprávajte... ded sa usmial a začal. A naozaj mu viacej utkvelo v pamäti, než som sa nazdával...

Ratkovský krajčír - rak - úryvok

Cesta bola ako zakliata. Nič sa neukazovalo, nuž pán Motúz de Konopa upieral pohľad len dopredu a čakal vyslobodenie v podobe domca, kde prebývajú ľudia, čo žijú a jedia. Nič také sa nezjavovalo. Iba... Odrazu akoby sa bolo niečo ďaleko pred ním zablyslo. Zastal, zrak napínal, ale čo si aj skoro oči vyočil, nevedel rozpoznať, čo by sa to mohlo blyšťať. Ako tak vyzerá, prezerá si to a škúli, odrazu začuje za sebou hrkot. Obzrie sa a vidí, že sa k nemu približuje vozík, ťahaný koníkom tak isto chatrným, na akom sedel on. Na sedisku drieme pohonič, hlava mu kľucká, kláti sa ako kyvadlo na hodinách raz na jednu, raz na druhú stranu, len-len že nevypadne z vozíka na hradskú. Pán Motúz čakal, kým dôjde k nemu. - Hej, priateľko! - zavolať na pohoniča. - Čože je to tamto? Aká dedina? Do toho na vozíku akoby bol hrom uderil. Prebral sa a vypleštil oči na pána Motúza. A už aj vreští ako pojašený: - Ja ti dám dediny! Nevidíš? Na veži hodiny! Nijaká dedina. To je Ratková! - Áááá... Ratkovááá? - šomral si pod fúzy pán Motúz. A už chcel na pohoniča znova zavolať, ale tu sa jeho koník potkol a pán Motúz si zahryzol do jazyka. „To tá Ratková, kde muchy na povaly pozatvárali?“ chcel povedať. No dobre, že nič nepovedal - bolo by ho to do smrti mrzelo. Lebo pán Motúz, hoci ešte v živote nevidel Ratkovú, jednako už počul o nej. O tom, ako Ratkovčanov morili muchy, kým im ktosi neporadil, aby ich povyháňali na povaly. Aj tak urobili. Ale keď si sadali za stôl, aby sa naobedovali, poschodili im všetky muchy do izieb. - Zlá rada, takto sa múch nezbavíme. - Rada dobrá, ale chybu ste spravili. - Akú? - Takú, že ste nechali rebríky o povaly poopierané. - Pravdaže! A povyháňali muchy znova na povaly, ale teraz opatrne poskladali všetky rebríky zo striech. Či sa oslobodili od múch, to sa pán Motúz de Konopa nedozvedel. Možno sa to teraz dozvie. Pošibal krivého koníka a bystrejším krokom sa pobral k Ratkovej...

Myšlienky:

„Ako učiteľ som sa dostal do prostredia, kde som bol jediný intelektuál na dedine. Večery a všetok voľný čas som trávil pri knihe. Už ako študent som mal slušnú knižnicu s kompletným Hugom, Dostojevským, W. Scottom a inými klasikmi. V roku 1925 som dostal do knižnice Maxima Gorkého Matku. Chudera, mám ju zachovanú, celú popísanú poznámkami. Tak som ju čítal.

V škole pri predmetoch, ako bola prvouka, vlastiveda, občianska náuka a výchova bolo potrebné mnoho rozprávok. Veľa som ich poznal, veľa prečítal, jednako som si začal rozprávky aj sám tvoriť. I rozprávať. Teplianske a žakýlske deti boli prvé, ktoré ich počúvali skôr, než sa objavili na stránkach našich detských časopisov Slniečko a Priateľ dietok. Ale to som sa už celkom zapredal spisovateľstvu... (Jozef Horák)

„V zhode so zámermi lyrizácie epiky si všímal Jozef Horák osudy ľudí posadnutých vášňami, poznačených nešťastím, hriechom a tragédiou. Prevládajú tu námety baladické a baladicko-tragické, pri ktorých lyrizmus pomáha umocniť a zvnútorniť epický kontext deja. Lyrizmus mal však v Horákovej tvorbe miestami podobu vonkajškovej ozdobnosti, zastierajúcej nedostatok invencie...“ (Encyklopédia slovenských spisovateľov)

„Literárni kritici často odmietali zidealizovaný a zoschematizovaný obraz „revolúcie“ v slovenskej próze najmä prevej polovice 50. rokov. Treba však povedať, že táto téma nemala nijakú oporu v skutočnosti. „Revolúcia“ z roku 1948 nevyplynula z nijakej „revolučnej“ situácie, tobôž situácie dozretej na čin. Február 1948 bol životu a spoločnosti naoktrojovaný politický zvrät, opierajúci sa o ideu historickej nevyhnutnosti prechodu kapitalizmu k socializmu, neberúci do úvahy konkrétnu realitu. Volanie kritiky po väčšej miere pravdivosti v literárnom diele a po umeleckej presvedčivosti bolo márne. Autor sa nemal o čo v živej skutočnosti oprieť. Autori sa snažili naplniť živým obsahom to, čo neexistovalo. Ako si počínal Jozef Horák? Jeho baníci z 50. rokov sú tí istí, ako v jeho predošlých knihách. Je za nimi autorovo poznanie i účasť. Sú nám ľudsky blízki. Horák im však vložil do úst cudzie slová a vety a na základe týchto cudzích viet im dal v príbehu konať. Príbeh nevyhnutne vyznel nepresvedčivo a falošne optimisticky. Takto si však počínali v prvej polovici 50. rokov v podstate všetci prozaici, ktorí písali o súčasnosti. Po roku 1956 sa autori vrátili do pôvodných východísk a hoci sa nemohli rozhodovať úplne slobodne, nadviazali na umelecky produktívnejšie tendencie svojej tvorby. Horák rezignoval na banícku tému a začal inde...“ (Vladimír Petřík)

„Dnes chápem, čo je to zdediť horákovský talent, to nie je len umelecký sklon, to je zdediť spôsob voľby. Vybrať si z dvoch ciest tú menej prešliapanú. Vybrať si cestu, kde sa ide ťažko, kde sa srdce rozpúšťa ako ľad. Po tejto ceste sa dá kráčať s nádejou, že chodec zmení veci k lepšiemu. Vybrať si cestu, na ktorej chvíľami nemôžete urobiť nič viac, ako držať chorého a možno priateľa či vlastnú mamku za ruku, hoci by ste túžili vlastniť meč, ktorým rozbijete uzol choroby a zvíťazíte. Voľba tejto cesty, to je láska, na ktorú nestačíte. Môj starý otec ľúbil stromy, veľmi rád hladil ich rozpukanú pokožku, pozrel sa do ich koruny a potuteľne sa usmial...“ (Lubomíra Romanová, lekárka, vnučka Jozefa Horáka)

Zaujímavosti:

Jozef Horák začal literárne tvoriť počas štúdia na učiteľskom ústave. Jeho prvou uverejnenou prácou bola báseň Ecce! V roku 1927. Neskôr sa už venoval iba próze.

Postavy sebecklebských hudcov a prefíkancov použili vo svojej tvorbe viacerí slovenskí spisovatelia. Veľký úspech zaznamenala napríklad divadelná hra Jozefa Hollého Geľo Sebecklebský. Najčastejšie sa však so Sebecklebčanmi stretávame v povestiach Jozefa Horáka.

Historickú správu o odvečenej dcére štiavnického mešťana do tureckého zajatia a o tom, že sebecklebským hudcom sa ju podarilo priviesť späť našiel Jozef Horák pri štúdiu archívov. Táto zmienka sa stala pre spisovateľa podnetom na napísanie románu Sebecklebskí hudci.